

GLIMT FRA BØNDERNES LIV OG VIRKE

PUBLIKATION NR. 18A 1988
LOKALHISTORISK ARKIV
FOR EJBY KOMMUNE

ISSN 0901-4020

Redaktion: Søren Skov
Lay-out: Anne Grethe Tingleff og Søren Skov
Tryk: Lokalhistorisk Arkiv for Ejby Kommune
Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Ejby
Kommune

Denne publikation, som udgives i anledning af 200 året for stavnsbåndets løsning, indeholder en række artikler skrevet af Ejler Lasthein Jensen, Rasmus Damkjær og Rasmus Frederik Hansen.

Søren Skov

STAVNBÅNDSFESTER.

Der festes meget her i Danmark, og mange mennesker er svært optaget af at finde en lejlighed, hvorved der kan holdes fest. Den store svenske digter Esajas Tegnér siger et sted i sit berømte digt "Frit-hiofs Saga" om bonden i de tider, da han var med til under VAABENGY at vælge landets Konge:

Sist tar han Skøldens runda Værn,
en Sol i Blod.

Hell dig du fria Man af Jern,
du Bonde god!

All Landets Æra voxer in,
dit fria Brøst.

I Striden er du Landets Mur,
i Frid dess Røst.

Ligesom bondens stilling var i oldtiden og den tidlige middelalder i Sverige, var den også i de andre nordiske lande, men kongernes voksende magt her i vort land og deres benyttelse af fremmede krigsfolk, og ligesom oprettelsen af en stående hær til beskyttelse af landegrænserne, og til nogle af vore kongers erobningskrige, førte lidt efter lidt til at bonden, hvis naturlige virkefelt altid, hvad navnet tyder hen på, idet det betyder BOENDE, ligger i jordens dyrkning og husdyrenes røgt, trængtes tilbage i indflydelse, og der fremstod en ny KLASSE i vort lands befolkning, som under Kongen som overherre uddannedes særlig i våbenbrug, og som lidt efter lidt udvidede deres magt og indflydelse her i landet til skade og undertrykkelse for den hidtil frie bondestand, nemlig HERREMÆNDENE.

Flere hundrede år varede det dog, før BONDESTANDEN helt lod sig underkue, men da det, så vidt vides efter den såkaldte Grevens Fejde blev forbudt bønderne at bære våben, var bondestandens skæbne dermed besejlet, og den sank igennem årene dybere og dybere end i afhængighed af den mægtige

2.
og overmodige herremandsstand, som lidt efter lidt i forening med den højere gejstlighed kom i besiddelse af den allermeste bondejord, således at selvejernes antal svandt ind til en ubetydelighed.

Søger man historiske oplysninger om mange bondebrugs forsvinden, ser man, at mange af vore herregårde består af nedlagte bøndergårde, og at denne forandring ikke er gået fredeligt af i mange tilfælde, er jo selvindlysende, men bondestanden var nu sunket så langt ned i evnen til selvforsvar, at magten kunne træde i rettens sted. Husmændene blev slet ikke taget i betragtning, idet deres antal på grund af den tynde befolkning her i landet, og der altså var jord nok til gårdbrug, var ganske ringe.

Det er også historisk, at da ENEVÆLDEN blev indført her i landet, begyndte først den egentlige elendighedstid for bondestanden, idet hoffet, som nu kunne tillade sig meget også med hensyn til ejendommen, indkaldte eller tog imod mange fattige adelsmænd og lykkeriddere fra det store Fædreland, Tyskland, og gav dem foræringer i form af Jordegods. Den nye ADEL, som skabtes af Christian d. V., og som skulle tjene til at omgive den unge Enevælde med tilstrækkelig "Zic", måtte jo bestræbe sig for at samle tilstrækkeligt bøndergods sammen for at få HARTKORN nok til deres nyoprettede Grevskaber og Baronier, og denne nye adel har nok ikke med urette for manges vedkommende været af historien betegnet som langt værre BONDEPLAGERI og UNDERTRYKKELSE end den oprindelige gamle danske Adelsmand. Bondestandens elendighed og undertrykkelse nåede vist højdepunktet, da VORNEDSKABET, som dog ikke blev indført i Jylland, men kun omfattede Øerne og ophævedes år 1702 af Frederik den Fjerde, senere afløstes af STAVNBÅNDET, som omfattede hele landet,

og som under Frederik den Femtes regering bestemte, at Herremændenes Ret over Bønderne udvidedes til, at disse fra det 4de til det 60de år var bundet til STAVNEN eller fødestedet, og bondens pligt til at være soldat var 8 og senere 12 år. Når hertil kom, at kun bondens sønner var pligtige til at "springe" soldat, medens alle købstadsfødte og embedsmænds sønner var fritagne for militærtjeneste, og at herremændene tillige ofte fik BIRKERET for deres godser og således kunne være både anklager og dommer over deres bønder, kan det let forstås, at bonden lidt efter lidt "glemte lærkens sang og hørte den knap". Der blev endog gjort forsøg på, at pigerne også skulle have været stavnsbundne, men dette strandede dog endogså på en enkelt mands, Henrik Stamples modstand. Så var der jo også hove-
riarbejdet til herregårdene, som enhver fæste-
bonde var underkastet, og som kunne hæves op til den højde, som passede herremanden, medens derimod den årlige pengeafgift, LANDGILDEN af gårdene, dog ikke kunne forhøjes.

Men som nøden var størst for bondestanden, fremstod en række af ægte menneskevenner og patrioter, som i forening med Kronprinsen, den senere Kong Frederik den Sjette, fik Stavnsbåndet ophævet, og derefter fulgte UDSKIFTNINGEN af jorden og andre store REFORMER til landbrugets opkomst, og overgangen til selveje begyndte at blive indført af nogle godsejere, medens andre af disse var bitre modstandere af bondestandens frigørelse, og en enkelt udtrykte endog som sin overbevisning, at staten ville ryste i sin grundvold, hvis bondestanden ikke fremdeles blev holdt i trældom.

Her i Brenderup Sogn er der ikke så få gårde, som blev købt af fæsterne lige i begyndelsen af det nittende århundrede, 1804 og 05.

Når der allerede nu fra visse sider i vort folk tales og skrives om afholdelse af store festligheder i anledning af stavnsbåndets løsning og de øvrige reformers indførelse til bondestandens frigørelse fra godsejernes herredømme år 1788, så vil jeg for mit vedkommende svare:

Hvorfor skulde dog vi, som nedstammer i ubrudt Linje fra ældgamle Bønderslægter, holde Mindefest for ophævelsen af Tingenes Tilstand i gamle Dage, som var indført ved Vold og Uret, og resulterede i Aarhundreder i, at den oprindelige frie danske Bondestand blev underkuet og maatte døje Slavekaar af en ret faatallig Samfundsklasse, som havde Magtmidler i Hænde, rent bogstaveligt, til at holde den langt talrigere Bondestand i Trældom, magtløs Underdanighed og Uvidenhed? At feste fordi Bondestanden efter flere Aarhundreders Trældom og Ufrihed atter fik menneskeværdige Kaar, forekommer mig at være ganske unyttigt og meningsløst.

Brenderup i Sept. 1936.

R.F.Hansen

EN FÆSTEBONDE.

Min oldefar på mødrenes side, Søren Hansen, fødtes år 1733 i Mongaard, nu Munksgaarde, under Erholm og Søndergaarde Gods i Rørup Sogn. Et skrift, som opbevares her, og som er affattet ved hans død, som indtraf da han var 81 år og 5 måneder gammel, giver adskillige oplysninger om hans livsførelse, ligesom jeg fra fædrene har modtaget nogle pålidelige oplysninger om hans levnedsløb.

Der står i det fornævnte skrift, som vistnok er forfattet af sognedegnen i Rørup Sogn, at Søren Hansens forældre "efter Pauli Formaning har opfødt ham i Tugt og Herrens Formanelse, og ved til voksende Aar ladet ham lære det hvorved han siden ærlig og redelig kunde ernære sig. Efter nogle Aars Tjeneste paa det Sted i Dybmose, hvorfra hans afsjælede Legeme i Dag hæderlig og kristssommelig er ledsaget til dets Sovekammer og Hvilested, indlod han sig i Aaret 1751 (altså kun 18 år gammel) i Ægteskab med hans forhen ved Døden hensovne første Hustru, den daværende ærlige og gudfrygtige Enke Johanne Andersdatter; de levede tilsammen i kjærlig Ægteforening i 29 Aar og 9 Maaneder uden at efterlade sig Livsarvinger. Efter at have hendsiddet i nogen Tid som Enkemand kom han ved Gudsforsynet i 2det Ægteskab med hans forhen ved Døden bortkaldte kjære Hustru, den daværende ærlige og gudselskende Pige Catrine Hansdatter, en Datter af salig Hans Simonsen i Orte; i samme deres Ægteskab, som varede i 6 Aar, blev de af Gud velsignet med 2de Børn, nemlig en Søn og en Datter, som deres hjerteelskede, gode Fader sørgelig efterlever. Endelig behagede det guddommelige Forsyn at føre ham i 3die Ægteskab med hans nu efterlevende dybt sørgende Enke, den daværende ærlige og gudfrygtige Pige Maren Hansdatter, en Datter af forbemeldte Hans Simonsen i Orte. De levede med hinanden i den hellige Ægteskabsstand

udi kjærlig Ægteforening saavel i Medgang som i Modgang i 26 Aar og blev i deres Ægteskab af Gud velsignet med 5 Børn, 3 Sønner og 2 Døtre, hvoraf 1 Søn og 1 Datter allerede er hjemkaldet til det evige.

Han var en meget tro og flittig, forsynlig og vindskibelig Mand og Fader. Hvad hans Forhold angaar i det Embede, han beskikkedes til, da vides intet andet om ham, end at han som Sognefoged udviste al den Flid og Troskab han kunde, ligesom han og i hans Christendoms kald har flittigt brugt hellige Ord og det højværdige Sakramente, thi det er noksom bekjendt, at hverken Skrøbelighed eller Alderdom har kunnet afholde ham fra Guds Hus og Naadens Salighedmidlers gudelige og anstændige Brug. Hvad hans Svaghed og særlige Bortgang fra denne Verden angaar, da blev han af Alderdommens Svagheder saaledes nedbøjet, at han længe har været sengelig-gende før hans salige Død."

De sidste ca. 10 linjer i skriftet er tildels ulæseligt, idet møl har angrebet det forøvrigt tykke og grove papir, som brugtes i gamle dage. Min oldefar døde altså år 1814. Kun 18 år gammel blev han gift med en enke, som var meget ældre, men han blev herved fæster af en gård i Dybmose på nogle og halvfems tønder land.

Søren Hansen var sognefoged for Rørup Sogn i 58 år, og har altså kun været 23½ år gammel ved sin udnævnelse.

I Rørup Sogns Kirkebog fra den tid, da min oldefar døde, og som opbevares på Arkivet i Odense, har jeg set, at der står ved dødsanmeldelsen i to linjer:

Har været Sognefoged i 58 Aar.

Antagelig ved hans 50 års jubilæum har der været ham foræret høje vinglas af fint krystal med hans og hustrus monogram, samt oppe ved randen rundt om glassene, et digt på hver af dem, som lyder således:

Vær ey øsel, thi det svier,
 spaer ey heller som Gnier,
 og på det andet står der:
 Længe leve, ledet synde,
 sildig dø, men snart begynde.
 alt i rig forgyldning, som endnu ser ud, som om den
 var ny.

Kammerherren på Erholm ville have haft ham udnævnt til DANNEBROGSMAND, men dette kunne ikke lade sig gøre, idet det stred med Ordenens daggældende Statuter, at en bonde i de tider blev udnævnt til Dannebrogsmænd. Da kammerherren ikke kunne gennemføre dette, sagde han til Søren Hansen:

"Da jeg ikke formaar, at skaffe dig Dannebrogskorset, lover jeg dig, at du maa faa din Gaard fri for Indfæstning til hvilket af dine Børn, du forlanger det.

Og således blev det. Kammerherren yndede Søren Hansen, og denne, som var en god skytte, blev indbudt til at deltage i de årlige jagter på godset.

FRIPAS.

Vedr. "Fripas udstedt til Mads Pedersen,
Kiersgaars gods tilhørende.

Passets ordlyd:

Jeg, underskrevne Jacob Wedell til Kiersgaard og Holsegaard, Deres kongelige Majestæts krigsråd, gør vitterligt, at den nærværende passiver, navnlig Mads Pedersen, barnefødt i Kierbyholm i Inslev sogn under Hindsgaul Amt i Fyn, som ved mageskifte er blevet Kiersgaards gods tilhørende, har begæret sin frihedspas og demission fra bemeldt gods, for på andre steder blandt fremmede at søge sin lykke og erhverve sit brød. Så bliver han og herved samme meddelt, at han herefter som fri karl, der ikke sorterer under nogen fødestavn, må opholde sig, være, bygge og bo udi Hans kongelige Majestæts riger og lande, hvor han sit brød bedst på lovlig måde kan erhverve, uden enten mine arvingers eller efterkommende Kiersgaards ejeres præntention og tiltale i nogen måde.

Til den ende anmodes hans sjælesørger herpå-
tegnat meddele ham skudsmål, hans saligheds sag
angående.

Kiersgaard d. 29, maj 1784.
Sign. J. Wedel.

FRA HOVERIETS DAGE.

Fra en gård her i Brenderup Sogn, som i fordums tid var fæste under Kjærsgaard Gods, har jeg modtaget et meget interessant dokument fra år 1825 på gården. Dokumentet, som er dateret 30. april 1792, er en forening imellem alle Kjærsgaards på den tid hoverigørende bønder og godsets ejer, Krigsraad Jacob Vedel, og er underskrevet af ham og af alle Kjærsgaards fæstebønder samt af Amtmanden Grev F. Wedell til Grevskabet Wedellsborg.

Dokumentet begynder således:

Forslag til Forening imellem Kjærsgaards og underliggende Warbjerg Besiddere paa den ene og samme Gaards hoverigjørende Bønder. og giver en fuldkommen skildring af, hvilket antal SPÆND- og GANGDAGE hver bonde i årets løb skulle præstere i HOVERI, og, som det af dokumentet fremgår, for hver HOVNINGSBONDE blev:

12½ Pløjedage, 56½ Spænddage og 208 Gangdage. En Spænd- eller Gangdage bestod af et køretøj med kusk og 2 heste for vognen eller redskabet, en gangdag var et voksent menneske, karl eller pige, som var i stand til at udføre de mange forskellige slags arbejder i mark og lade.

Kjærsgaards Bøndergods har nævnte år 1792 bestået af følgende antal hovningspligtige bønder:

Fyllested 5 Bønder, Graderup 2, Harndrup 4, Kødstrup 4, Vejrup 3, Kærby 3, Brenderup 7, Højrup 4, Bro 13 samt alle Husmænd og Indsiddere.

Desuden hørte Varbjerg sammen med Kjærsgaard og blev sammen med denne dreven af de hoveripligtige bønder på godset. Tillige fandtes der ialt fald i Brenderup Sogn ikke så få gårde, såkaldte STRØGODS, som hørte under Grevskabet Gyldensteen.

Hovningsbønderne, mandlige og kvindelige, skulle deltage i alle arbejder vedrørende herregårdens drift i følge den i "Forening" indgåede overenskomst imellem bønderne og herremanden, idet der står:

Over alt forestaaende forrettende Arbejde skal ved Hovedgaarden holdes en rigtig Protokol og Optegning, og hvorudi enhver Bondens forrettede Arbejde og Ægter anføres til Oplysning og Efterretning saavel for Ejeren som for Hovnings-Bønderne.

Bønderne har dog ikke været villige til lige med det samme at indgå den forestaaende Forening med Godsejeren om det hoveri, de efter den forpligtede sig til at udføre, idet der står:

Og efter at Kjærsgaards hoverigjørende Bønder har været indkaldt til Forligs Forsøg uden Virkning, og tilsidst afvigte.

18. April S.T. Højvelbaarne Hr. Amtmand, Greve Wedells Overværelse, og endskjøndt de Bønderne da gjorde Forestillinger ikke paa Stedet havde den forønskede Virkning, formedelst Bøndernes langsomme Begreb om Forslagets Billighed, saa har dog det der paa Stedet afhandlede haft den gode Virkning, at hele Godsæts hoverigjørende Bønder 2 Dage efter indfandt sig her paa Gaarden uanmodet og forlangte "Forening" sluttet med Godsejeren paa de af ham fremsatte Vilkaar.

Thi fandt ejeren sig beføjet til, ligesom herved sker, at vedblive de af ham fremsatte proportioner, ligesom de herefter findes indført.

Nu følger den vigtigste del af foreningen:
Kornavlingen angående:

A. Hovedgaardens Marker tillige med underliggende Warbjerg er inddelt i 8 Indtægter (SKIFTER), hvoraf 4 aarlig drives, 1 udlægges til Slaamark, og 3 hviler til Græsning, hvorved bliver at anmærke:

- a) Store Kielleskovs har Tillæg af Agerlandet i Ebberup Skovs Mark, der udgjør en Indtægt,
 - b) Lille Kielleskovs Mark har Tillæg forreste Warbjerg Mark, udgjør en Indtægt,
 - c) Lille Stuebjergs Mark har bageste Warbjerg Mark, udgjør en Indtægt, endvidere har denne Indtægt Tillæg 3 Tdr. Land, som ligger i fællig med Aahøjrup By tæt ved Warbjerg,
 - d) Mølle- Marken har ingen Tillæg,
 - e) Kars-Marken,
 - f) Bøyebjergs-Marken,
 - g) Store Stuebjergs Mark,
 - i) Dyrehavs-Marken;
- disse sidste marker har ingen hjælp, men hver mark beregnes til en indtægt.

Hermed afsluttes om Kjærsgaards Tilliggende, hvad selve Hovedgaarden på den tid angår, men mere følger senere, da jeg mener, at oplysning om hovningsbøndernes kår og deres store afhængighed af herremændene for tiden vil have forøget interesse, da dette dokument er affattet nogle få år efter Stavnsbåndets løsning og jordfællesskabets ophør, medens hoveriet endnu var i fuld blomstring.

Af frihedsluftningerefter stavnsbåndets ophævelse og jordfællesskabets ophør har faret hen over de hoverigørende bønders hoveder, fremgår af følgende slutning af den med godsejeren indgåede forening om hoveriets omfang og beskaffenhed.

"Bønderne paastod, og dersom der skulde udkomme nogen Kongelig Anordning, hvorefter Hoveriet enten afskaffes eller formindskes, denne Forening da ej for dem skal være saa forbindende, at de jo i Overensstemmelse med Kongelige Anordninger maa nyde Godt af Regeringens Forsorg."

Krigsraad Vedel erklærede, at han var villig og enig med bønderne om forestående og forsikrede at ville som hidtil omgås dem på en billig måde. Herpå blev forestående ialt antaget som forening af efterskrevne. Til slutning er Foreningen underskrevet af herremanden, Krigsraad Jacob Vedel, og af samtlige af godsets hoverigørende bønder, og aller nederst en stadfæstelse af foreningen med underskrift af Amtmanden F. Grev Wedell, dateret Wedellsborg, den 30. April 1792.

FRA GAMLE DAGE.

Foran mig ligger min farfaders SKØDE fra år 1805, 31. dec., på gården mat. nr. 12 af Brenderup By og Sogn, Vends Herred, Hindsgaul Amt, udstedt af Grevinde Constance Knuth til Grevskabet Gyldensten, og jeg føler tilfredshed med, at min farfader, som var født år 1780 i en FÆSTEGÅRD i Graderup, som både min oldefar og tipoldefar havde haft i FÆSTE under Kjærsgårds Gods, kun 25 år gammel blev SELVEJERGÅRDMAND og aldrig havde været HOVBONDE; thi vel var bonden år 1788 bleven løst fra FØDESTAVN og kunne forlade sit FØDESOGN uden at søge om tilladelse fra HERSKABET; men LÅNKEN var dog ikke løsnet mere, end at et PAS fra politimesteren i Middelfart, dateret 4. okt. 1819 kl. 9 formiddag, lyder som følger:

Gaardmand Hans Ditlevsen af Brenderup, taler Dansk, er middel af Vækst, og ligesaa af Bygning, har brunagtig Haar og blaa Øjne, agter at rejse her fra Byen til Jylland og tilbage igen.

I passets venstre side står:

Dette Pas Gjælder alene for ovenmeldte Rejse og 3 Gange 24 Timer i Byen.

Men trods denne i nutidsmenneskers kuriøse PASTVANG var min farfader som SELVEJER af sin gård fri for den store byrde, som HOVERIET til godsejerne i mange år efter STAVNSBÅNDETS LØSNING var for bondestanden. Jeg har et FÆSTEBREV fra år 1825 på en gård her i Brenderup By under Kjærsgårds Gods og udstedt af Kongelig Majestæts Kammerjunker Andreas Claus v. Wedel Heinen, sekretær ved protokollerne i Højesteret, Herre til Kjærsgård Gods og i hvilket fæstebrev FÆSTEREN er indgået på at yde samme hoveri til Kjærsgård, som bestemtes ved Foreningen af 30. april 1792 imellem Kjærsgård og godsets bønder. En fortsættelse af denne forening følger som afslutning på denne artikel og giver klar besked om, at bondens trængselstid langt fra var endt med Stavnsbåndets løsning.

REJSER OG KØRSLER.

Til det tærskede Kornes Bortførsel afgiver hver fuld Hovning 14 Spænddage og er bestemt, at Kornet ej skal kjøres længere end til Middelfarth, Synden Aabye eller Bogense. Til hvilket Kornes Udførsel ligesom og ved Kornerensningen Bønderne levere de fornødne Sække, og skal Kornet efter Vejenes Beskaffenhed udkjøres til bemeldte Steder og paa de bekvemteste Tider for Bonden.

Til Fede-Varers Bortførsel, saasom Smør, Oste, Svin, Faar m.v., hvortil enhver fuld Hovning leverer 2 Spænddage til Middelfart eller Bogense, dog observeres, at ifald berørte Fedevarer eller Svin og Lam skulle længere end som til Middelfart, da skal 2de halve Gaarde sammenlægge til en Vogn, og ligefulde faa hver en ÆGT godtgjort.

Bygningsmaterialer til Hovedgaarden Kjærsgaard og underliggende Warbjerg af Ege- og Fyrtømmer, Fjelle, Kalk, Mursten og deslige afgiver enhver fuld Hovning efter Tilsigelse, tvende Rejser til bemeldte Middelfart, Bogense, Tybrin og Mursten fra Elvedgaards Teglblanderie, og da de ansatte Rejser ikke alle Aar behøves, saa bortfalder i slig Tilfælde de overskydende Bonden til Fordel, men naar en eller anden Gaardens Bygning skal foretages, afgives de videre fornødne Rejser og Folk til sligt højst nødvendigt Arbejde.

Til at kjøre Ler og Grus til Gaardens Reparation, Tang til Husets Bygning og Sten til Broers Lægning afgiver hver fuld Hovning 3de vel bespændte Vogne, enten med Høsthaver eller forsvarlig Fjellevogn efter Arbejdets Beskaffenhed. Pligtfolk til at tjene Tækkemænd, Haandværksfolk m.v. til Gaardens Reparation afgiver hver fuld Hovning 3 Gangdage.

Til Gjærdsel og Hugst af Humlestænger, Rafter og Slydestænger, dertil afgiver hver fuld Hovning $7\frac{1}{2}$ Spænddage og $6\frac{1}{2}$ Gangdage.

Til Skovning af Ildebrændsel, Bødkertræ samt Skjørte (savning med skovsav) og slaa Brænde i Stykker, dertil vil medgaa af hver fuld Hovning 8 Spænddage og 10 Gangdage, hvorved er bestemt, at naar der skoves fra Bro og Harndrup Skove, skal hver Mand ikkun kjøre 2 Læs om Dagen, og naar der skoves fra Brenderup, Høyrup og Fyllested, skover hver 3 Læs, samt fra Gaardens Enemærker hver 4 Læs, og naar dette saaledes er forrettet, er Dagen Aftjent.

Hvad Bygningstømmeret til Bønderne angaar, da er fastsat, at naar en Bonde behøver noget Ege-Tømmer til sin Gaards Vedligeholdelse, og samme af Ejeren kan undværes, skal han saa betids melde sligt for Herskabet, at det fornødne Tømmer til ham paa Stubben kan blive udvist, hvilke han selv, nemlig Bonden, hugger, Skjørter (saver med skovsav eller Langtømmersav) og Slinger paa Stedet, saaledes at han samme kan føre til Sangsaven, og hvorefter samme kan skæres i Tømmer.

Jeg vil slutte med et lille vers af Grundtvig, hvori han om BONDEFRIGØRELSEN siger:

At løst er nu hans Trællebaand,
kan Sten dog ej bevise,
men Skjaldesang med Liv og Aand,
som Bonde-Læber prise.

KORNAVLEN FOR 100 ÅR SIDEN.
i en efter den tid veldreven bondegård.

År 1805 købte min farfader Hans Ditlevsen en gård i Brenderup By, som hidtil havde været bortfæstet og hørende under Grevskabet Gyldensten, som dengang var i greveslægten Knuths besiddelse.

Hans Ditlevsen var født i Graderup i den gård, som ejes af Rs. Rasmussen, og i følge en gammel skattebog fra 1729 havde Hans Ditlevsens fader og farfader været fæstere af denne gård, som hørte under Kjærsgaards Gods.

Købesummen for gården i Brenderup var 2764 Rigsdaler 5 Mark 8 Skilling Dansk Courant.

Arealet til gården var godt 40 tdr. Land Ager, Eng og Skov samt 2 Fæstehuse, og i de siden henrundne 135 år har gården fremdeles det samme tiliggende og ejes i lige linje af Hans Ditlevsens efterkommere.

Efter oplysninger fra en gammel bog, som i mange år uanset har ligget gemt oven på et stort, gammelt klædeskab, har avlen af korn på gården været for året 1835 100 Tdr. 2 Skpr. af de forskellige dyrkede kornsorter:

Rug, Hvede (kun lidt), Byg, Blandkorn, Havre, Boghvede, Ærter, hvide og graa Vikker;

i de følgende år:

1836:	107	Tdr.	7	Skpr.
1837:	105	"		
1838:	109	"		
1839:	99	"		
1840:	107	"		
1841:	114	"	6	"
1842:	107	"	2	"
1843:	142	"	4	"
1844:	112	"		
1845:	159	"	4	"

Herefter følger i bogen en fortegnelse over den almisse til de fattige i sognet, som skulle udredes af de velhavende:

Rugmel 5 Lispund, 13 Pd. Gryn, 1 Lispund 5 Pd.
Malt, 1 Lispund 5 Pd. Flæsk, 3 3/4 Pd. Smør og 2 Rigsdaler.

Almissen blev leveret på bestemte stedet i sognet, og uddelingen foretoges af Fattigforstanderskabet, som bestod af to ansete og hæderlige mænd og med Sognepræsten som formand.

Der findes i bogen en mængde optegnelser om ÆGTER, som i gamle dage påhvilede gårdmændene, feks.:

1837 den 23. Juni kørtes der Grus til den store Landevej fra Nyborg til Middelfart, som nylig var anlagt.

Den 8. November var vi ved Kauslunde Grusgrav at køre Jord,

Den 9. November kørte vi Grus til den store Landevej.

1838 var vi den 15., 18. og 26. Juli paa Lande-
vejarbejde med Karl,

og i årene 1839-40 har de jævnligt været på arbejde ved den store landevej med karl.

Der var LANGÆGTER og KORTÆGTER.

Den 3. September 1839 kørte vi med Fredericia Regiment fra Fjelsted til Strib,

den 23. September 1843 kørte vi med en General fra Gribsvad til Strib.

Den 20. Oktober 1838 kørte vi med Krigskommissæren fra Højrup Kro til Middelfart.

1840 kørte vi med Doktoren fra Hospitalet til Middelfart,

1841 den 7. April kørte vi efter Jordemoder til Carls Kone.

1842 den 14. December kørte vi Brænde til Herredsfogeden.

Af korte ægter eller RIDEÆGTER kan nævnes:

1836 var vi den 8. Juni i Gadstrup med et Brev.

1838 den 5. Oktober var vi i Middelfart med et Brev.

1841 den 6. Oktober kørte vi med Almisse.

Der findes i bogen, som er dateret 1828, mange andre oplysninger, f.eks. om Humlepriserne og om Kapitelstaksterne i gamle dage, og for humle- dyrkningens vedkommende bevises, at denne i gode år har været en betydelig indtægtskilde for Brenderup og omliggende sogne. Priserne for et Lispund Humle var for 100 år siden i reglen fra 3 til 6 Rigsdaler, og da arbejdsudgifterne i de tider var små, og en stor del af humleplukningen udførtes af husets egne og af de faste folk, kunne humlepengene i et godt år nok løbe op til 200 á 300 Rigsdaler, og en sådan sum udgjorde i gamle dage en stor del, undertiden større end hele den øvrige indtægt i en almindelig bondegård og fremmede velstanden iblandt bønderne og ikke mindst blandt husmændene.

EN REGISTRERINGSFORRETNING
AF 1813.

År 1813, den 26. januar, blev der i en selvejer-gård i Brenderup By, da "Velbyrdige Hr. Caspar Ernst Hartmann Sommer var Kongelig Majestæts By-foged i Middelfart samt Herredsfoged, Skriver og Skifteforvalter i Vends Herred", efter hans ordre af sognefogederne i Brenderup Sogn, Jeppe Rasmus-sen i Aahøjrup og Aabsalon Andreasen af Fylle-sted, foretaget REGISTRERING i boet hos en Enke-mand med tre småbørn i overværelse af to vidner, nemlig Peter Samsøe og Hans Jørgen Møller, begge af Middelfart, samt endvidere Enkemanden Hans Ditlevsen, og de umyndige børns værge Bager Dreier af Grimerløkke.

Gården, som havde omtrent nye bygninger og et til-liggende af ca. 40 Tdr. Land Ager, Eng og Skov, vurderes til 11.000 Rigsdaler. Bygningerne be-skrives således:

Gaarden bestaar af 4 Huslænger, alle af Ege-bindingsværk,

- a) 17 Fag Stuehus i Nord (står endnu som bolig)
- b) 14 Fag til Indkørselsport i Øst, 20 Fag i Sønder, deraf 5 Fag til Husværelse til Af-tægtslejlighed for Gaardens tidligere Bebo-ere,
- d) 10 Fag i Vester, som bruges til Ko- og He-stestald.

Gaardens Hartkorn er ca. 4 Tdr. samt ca. 2 Skpr. Skovskyl. Besætningen bestaar af en brun Hoppe, 10 Aar, og en sort do., 11 Aar, en sort Ko, 16 Aar, en rødhjelmet, 6 Aar, en rød, 12 Aar, en rød, 5 Aar, en rødbroget, 4 Aar, en sort Kvie, 2 Aar, en rød Aarskaly, 4 Faar og 1 Vædder og 1 Svin. En jernbeslagen Arbejdsvogn med Behør, en Jern-plov med Behør, og en Harve.

Det indvendige bohave:

I den øverste Stue en ny Eg-Dragekiste, tvende Eg-Klædekister, en do. Fyr-Kiste, et lidet Fyr-Slagbord, et do. lidet Bord og 6 Fjelle-Stole.

I Sengekammeret:

Et lidet Fyr-Bord, en Jern-Kakkelovn med Kobbertud, et Stueur med Futeral (findes fremdeles i brug i gården), 4 Fjelle-Stole, et Alkove-Sengested med tærnet Omhæng, derudi en gulstribet ulden Overdyne, en blaastribet ulden Underdyne, en blaastribet linned Underdyne, en lang linned Hoveddyne, tvende korte Puder, et Hørgarns- og et Blaa-garns-Lagen. Et Alkove-Sengested med linned tærnet Omhæng, i bemeldte Sengekammer en rødstribet ulden Overdyne, en gulstribet linned Underdyne, en lang linned Hoveddyne, tvende korte Hovedpuder uden Betræk, et Par Blaa-garns-Lagner.

I Dagligstuen et Fyr-Bord, tvende Fyr-Bænke, et Fyr-Kandeskab, en Lugeseng, derudi en blaastribet ulden Overdyne, en gulstribet linned Underdyne, en lang gulstribet linned Hovedpude, et Par Blaa-garns-Lagner, tvende Messing-Lysestager, en Messing-Morter og Støder.

I et lidet Kammer:

et Alkovest med trykt Omhæng, en ny, blaastribet ulden Overdyne, en blaastribet linned Underdyne, en do. ulden Underdyne, en lang, ny linned blaastribet Hoveddyne, en lang linned Dyne, 2de nye rødstribede uldne Hovedpuder, et Par Blaa-garns-Lagner, en gammel Ege-Halvkiste, et Ege-Hængeskab.

I Bryggerhuset:

en Kobber-Bryggerkedel til en halv Tønde Rum (denne bryggerkedel bruges fremdeles og har aldrig været repareret), en gammel Messing-Kedel, 2de store Jerngryder, 2de do. smaa, en Messingsi, 2de gamle Kar, et Dejgtrug (er i dokumentet stavet Degnetrug.)

I Ølkammeret 7 Øltønder.

Således så der altså ud i et forholdsvis velstillet bondehjem for 125 år siden. Ikke tale om andre møbler end dragkister og langkister, og når det gik højt et enkelt chatol; til opbevaringssted for kvindernes og mændenes "Kisteklæder", hvilke alle i de tider bestod af hjemmelavet stof, Vadmel og Hvergarn, samt sengeklæderne, dyner, lagner og linned, som alt sammen var hjemmelavet eller hjemmegjort, som det hed, vævet solidt og godt af fortidens mange dygtige LANDSBYVÆVERE. Sengeklæderne har været meget kostbare, og fyldet var godt, da Gaa-se- og Andehold var meget almindeligt både i huse og gårde i gamle dage.

Der var ikke bløde lænestole i et bondehjem i de tider, kun hårde Fjellestole, og undertiden til de gamle folk en hjemmegjort stol med arm-læn og sæde af snoede halmbånd, men trods de fattige kår var "Gemytligheden" langt større den gang end i nutiden.

EN GAMMEL FURAGELISTE.

Fra forfædrenes tid findes her en gammel, vel afstregt liste, hvorved står

"Fortegnelse over den ordinære Furage af Brenderup Sogns Selvejere og Strøgodset for Aaret fra 26. Octbr. 1819 til 26. Octbr. 1820"

nemlig:

Brenderup By Niels Boldt, Niels Larsen, Peder Been, Rasmus Hansen, Hans Jørgensen, Hans Jensen, Peder Hartvigsen, Søren Jensen, Anders Rasmussen, Lars Gregersens Enke, Hans Ditlefsen, Niels Jensen, Jørgen Hansen, Jørgen Sørensen, Johan Sørensen, Mads Jensen, Niels Nielsen.

Der er både gårdmænd og husmænd imellem hinanden på listen, og furagen skulle leveres og holdes i beredskab til fynske Regiments lette Dragoner når påfordres. Listen er dateret:

Assens Amtsstue, den 30. Oktbr. 1819

og underskrevet:

Efter Ordre, Jens Nielsen,

den daværende Sognefoged i Brenderup, som havde en gård i fæste under Kjærsgaard Gods, og hvis Rester ligger i den såkaldte "SORTE GYDE" midt i Brenderup By og beboes af Boelsmand Niels Larsens Enke.

Den furage, som skulle leveres, bestod af havre, hør og halm. Havren efter mål, og hør og halm efter vægt.

De største gårde er ansat til at levere fra 7 Skpr. Havre til 5 Skpr., og de andre gårde derfra ned til 1½ Skpr. Havre.

Husmændene er ansat til at levere fra 2 Fjerdinkar til 1 1/4 Fjerdinkar Havre fra hver af dem.

Hvad levering af hø og halm angår, da har den største gård været ansat til at levere $112\frac{1}{2}$ Pd. Hø og $93\frac{3}{4}$ Pd. Halm og derfra ned til 3 Pd. Hø og $2\frac{1}{2}$ Pd. Halm for de mindste huse med jordtiliggende.

I det forløbne tidsrum fra år 1820 til nutiden er så godt som alle gårdene i Brenderup By blevne mere eller mindre udstykkede, og andre familier findes nu i mange af datidens større og mindre ejendomme.

Den lille gård på listen står anført som tilhørende Peder Been, og som skal udrede 1 Skp. $1\frac{1}{4}$ Fdk. Havre samt 21 Pd. Hø og 18 Pd. Halm, var i tidsrummet fra år 1762 til år 1803 et RESIDERENDE KAPELLANI, der sidstnævnte år blev nedlagt, hvorefter ejendommen blev afhændet, men er i tidens løb også bleven noget udstykket.

Som et minde om den årrække, hvori gejstlige mænd havde embedsbolig i den nævnte lille gård, kan nævnes, at her i mit hjem findes en bibel fra år 1607 med et billed af Kong Christian den Fjerde. Denne bibel er købt på en auktion år 1832 i den nævnte tidligere Kapellangaard, hvis ejer hed Jørgen Pedersen, og som var en søn af Peder Been, som sikkert har været den første ejer af gården, som hørte til det nedlagte Kapellani. Biblen, som er en solid SPÆNDEBIBEL, er indbundet i gamle dages solide brune læderbind og er forsynet med en stor mængde understregninger af teksten, har ganske sikkert tilhørt en af kapellanerne, hvoraf nogle bar navnet Bønnelycke, Helm og Monrath. Billedet af Christian den Fjerde er vistnok meget vellignende og viser brystbilledet af en mand i sin kraftigste ungdom med storslåede ansigtstræk.

Forhåret er ret ned over panden, og en lang nakkepisk med sløjfe i enden. Om halsen en svær kæde, hvori hænger en lille elefant. Kongen bærer en bred hvid kniplingskrave, og på vamsen er broderet tre Kroner. Hvad skægget angår har kongen et lille overskæg og på hagen et langt, smalt fipskæg.

ET FÆSTEBREV.

Da Ung Karl Lars Pedersen af Ore har givet Niels Larsen her i Byen Afstaaelse af sit Huus og Niels Larsen til mig har afleveret sin Fæstecontrakt, saa overdrager ieg bemelte Lars Pedersen Bemelte Niels Larsens Huus med Haugge og dertil hørende Hegn ligesom Niels Larsen det har havt i Fæste paa følgende vilkaar. - først at hand sætter Huuset i forsvarlig stand saaledes at det ved dertil umældte Mænd kand ham overleveres uden Mangel, imod at ieg dertil at Reparere det med skaffer ham det for nødne Undertømmer. - og skal hand i Fæste Betale mig 100 rld. siger et Hundrede Rigsbankdaler Sedler, og svarer Aarlig til hverdt Aars Martini Landgilde 6 rld. siger Sex Rigsbankdaler Sølv. samt forrætter med en forsvarlig Karl Ugentlig en Dags Arbejde paa egen Kost til hvad der forlanges, og desforuden 2 Dage at stænge Humle 1 Dag at Lugge Hør, 2 Dage at Slaae, 1 Dag at Rive Høe, 3 Dage med 2de Folk at Høste eller Kiøre Korn og 2 dage at Læsse Giødning paa eller Tærskede Sæderug hvilke firlanges aldt paa egen Kost. - samt svarer alle Kongelige Skatter og Contributioner som nu er eller herefter paabuden vorder af det Hartkorn som tilhører Huuset som er 2 skiæpper 2 fdk. 2 Alb. eller ved Nye Matrikul bliver paalagt samt svarer den Aarlige Brandcontigent saa skal hand og have opsyn med Skov og Giærder der i Løkken. - over end førte Fæste 100 rld. Betaler hand til 11 December dette Aar som Selvejer Ieppe Hansen Vænge paa Holse Mark gaar i Caution for at Blive opfyldte, saa skal hand saasnardt Fæstet er Betalt, og Huuser er sadt i forsvarlig satnd Blive ham Meddeelt Fæstebrev paa meldte vilkaar. Dog Synsforrætning paa hans egen bekostning. -

Som Cautionist og Selvskyldner fra Fæstedts
Betaling

Jeppe J.H.S. Hansen
med ført Pen

Aæhøyrup den 27 April 1839 Rasmus Nielsen

Af Fæstedt er mig Betalt 50 rld. Skriver
Halvtredsindstve Rigsbankdaler den 18 Decemb. 1839

Rasmus Nielsen

og den 7 Novbr. 1840 er Mig Betalt = 25 rdl.

og den 6 Martj 1841 ved Afregning Betalt

12 rd. 5 m. 3 sk.

og den 10 Marts 1842 ligeledes ved Afregning

8 rd. 3 m. 10 sk.

og den 27 Octbr. 1842 Resten af Fæstet

3 rd. 3 m. 3 sk.

aldTilsammen 100 rd. " m. " sk.

Skriver et Hundrede Rixbankdaler Tilstaar
Rasmus Nielsen

FRA GAMLE DAGE.

Da min fader var Fattigforstander, det var i tredserne i forrige århundrede, har han i sin tegnebog, som var forsynet med nogle blade til derpå at foretage optegnelser, og til belysning af datidens priser ses f.eks., at der et sted står:

4 Mark for at kaste Grav til Grete Skomagers,
og Marie Gaardmands 1 Mark for at rense Sengeklæderne.

Grete Skomagers var en gammel, enlig kvinde, som opholdt sig og døde i BRENDERUP FATTIGHUS. Hun havde, såvidt jeg ved, aldrig været gift, men hun fortalte, at hun engang havde været forlovet med en mand, som enten var general eller admiral eller korporal, hvilket af delene, han var, vidste hun ikke, men "ral" var der ved, og det har sikkert nok været en korporal, men han sveg hende, fjøede hun altid til.

At grave en grav til Grete Skomagers, kostede altkun 4 Mark, men der var sikkert i de tider flere takster for gravkastning, og som FATTIGLEM har Grete Skomagers jo nok fået gravet sin grav til laveste takst.

Desuden findes der en post i udgifterne ved Grete Skomagers begravelse, nemlig 2 Mark til "Levemaal"; der står ingen nærmere oplysning om, hvem der har fortæret "levemalet" for de 2 Mark, men antagelig har det været de vel nok få mænd og kvinder, som har deltaget i at få Grete ført den ganske korte vej fra Fattighuset til kirkegården.

Et andet sted på samme blad i bogen står der:

Reparation paa Brenderup Fattighus 2 Rigsdaler 4 Mark,

og efter datidens forhold og arbejdspriser må det have været ikke ubetydeligt arbejde, der har været udført på det gamle faldefærdige fattighus,

som oprindeligt før havde været Brenderup Sogns eneste Skole, DEGNE SKOLEN.

Foruden forskellige andre oplysninger, som angik min faders bestilling som Fattigforstander, findes der nogle oplysninger om datidens avl af humle og priserne på den, og disse oplysninger afgiver bevis for, at HUMLEAVLEN var en vigtig indtægtskilde for Brenderup Sogn. Der står:

Humlehandler Peder Hansen faaet 29 Lispund og 9 Pund Humle til 6 Rigsdaler 1 Mark pr. Lispund, er 182 Rigsdaler 13 Skilling.

Et andet sted står:

1866, Peder Hansen faaet 16 Lispund, 9 Pund Humle til 8 Rigsdaler 1 Mark pr. Lispund.

Da pengenes købeevne den gang var mange gange større end i nutiden, kunne en god stor humlehave, når avlen lykkedes, hvad den dog ikke gjorde hvert år, give en betydelig indtægt for både husmænd og gårdmænd, præst og skolelæreren og ligeså håndværkerne, thi alle bosiddende mænd, som havde en have, dyrkede humle i gamle dage. De mange huse i Brenderup Sogn med en humlehave til, som allerede for flere menneskealdre siden fandtes, var for en stor del FÆSTEHUSE til gårdene, og der var enkelte gårde, hvortil hørte op imod en halv snes fæstehuse.

I mange år, efter at gårdmændene var blevne selvejere, var det meget vanskeligt, imod hvad det nu er, at få en byggeplads at købe hos en gårdmand, idet de hverken følte lyst til eller trang til at sælge noget af den jord, som nu var deres fulde ejendom, men et par unge folk, som ville giftes, kunne nok få en plet jord, ofte i nærheden af en skov, hvor forholdene egnede sig til humleavl, og de byggede så i sparsommelighed et hus og anlagde en humlehave og plantede nogle frugttræer. Huset var altså et FÆSTEHUS til gården, hvorfra jorden var kommen, og der skulle svares årlig afgift, LANDGILDE, kaldtes den, sædvanlig fra 10 til 20 Rigs-

daler efter havens størrelse.

Som gårdene i sin tid i reglen overdroges i fæste til et af den tidligere fæsters børn, således var dette også tilfældet med den senere tids fæstehuse; men den nye fæster skulle da, selv om han eller hun var barn af den tidligere fæster, udrede en mindre sum penge, sædvanligvis fra 100 Rigsdaler til 200 Rigsdaler, i INDFÆSTNING. Ikke så få af selvejergårdmændene her i Brenderup Sogn var således tillige små godsejere. Dette forhold med FÆSTEHUSE, med en i reglen større have til, er nu forlængst forbi, idet alle fæstehuse er enten solgt fra gårdene eller nedbrudte.

Disse fæstehuse var i almindelighed bygget meget billigt; væggene var allesammen af rå lersten, og overtømmeret var af billigt hjemmeavlet træ. Husene var selvfølgelig stråtækkede, og den ene ende gik taget næsten ned til jorden, og der var brænderum og undertiden plads til et par får, en gris og undertiden en lille ko eller i al fald en ged. Til beboelse var i sådanne huse kun et par værelser og et ganske lille FRAMMERS, men så var der jo bryggers med den store bageovn, som også var opført af bare rå lersten; men disse ovne, som nu er forsvundne i så godt som alle gårde og huse på landet, var opført med stor dygtighed af de tiders murermestre. Tillige fandtes der foran bageovnen en esse og en køllegris, samt et fyrhul, hvor der fyredes under den store brygge- og vaskekedel, som i vestående hjem var af kobber, og mange steder bruges den dag i dag i gårdene.

Den kobberkedel, som findes og fremdeles bruges i mit gamle hjem, er meget gammel og solid, idet den fandtes i gården, da min farfader år 1805 købte denne, og kedles har i dette lange tidsrum aldrig været repareret; den rummer en halv

tønde vand.

I KØLLEGRISEN blev der i humleplukkertiden fyret stærkt, undertiden, når humlen var rigtig god, omtrent hele døgnet, og varmen trængte så i vejret og tørrede den grønne, nyplukkede humle, som et stykke oppe i skorstenen, som var meget stor og rummelig, på tremmeflager af træ, den såkaldte HUMLEKØLLE, blev lagt ind, og så i løbet af nogle timers fyring under køllegrisen blev tørret og derefter toges ud af humlekøllen igennem jernlugerne, som sad i højde med loftet, og spredtes ud på dette, og en ny køllefuld grøn humle blev lagt på flagerne.

AF EN DAGBOG FRA ÅR 1889.

I min ungdom førte jeg i mange år en dagbog over udført arbejde i en bondegård, priserne på landbrugsprodukter, på husdyr, vejret, arbejdsudgifter osv., og da året 1889, altså for 50 år siden udmærkede sig ved en meget tør sommer, som førte til at avlen af korn blev den mindste, jeg kan huske, ca. 30% mindre end i et normalt år, har jeg foretaget en gennemgang af dagbogen for det års sommer med oplysninger om landbrugsforhold dengang. Dagbogen begynder med dato 25. juni og omhandler for de følgende tre dage tækkearbejde, hvilket arbejde i en stråtækt landbrugsejendom i reglen foregår nogle dage hver sommer.

- Daglønnen til Tækkemændene var 1 Kr. 25 Øre om Dagen til hver af dem. Ved Juni Maanedes Udgang staar der i Dagbogen:

Saa godt som ingen Regn faaet i Juni Maaned, men alting tørrer næsten ogsaa hen, saa Høstudsigterne er ikke gode.

I Juli købt 400 Pund Solsikkekager a 5 1/4 Øre pr. Pund.

Den 10. Juli høstet Rug med tre Jern, og den 11. Juli høstet den sidste Rug. Den 13. og 14. Juli kørt Rugen hjem, ialt med Rivningen, 18 Læs. Rugen var meget kort i Straaet, og Kærnerne var smaa, men Høsttiden var jo ogsaa enestaaende tidlig.

Solgt en Gris den 19. Juli, vejede 167 Pd. a 30 Øre pr. Pd., kostede 50 Kr. 10 Øre.

Den 24. Juli kørt Ajle paa Vikkehavrejorden (vi fik Ajlekumme Aar 1885, den første i Byen).

I de følgende Dage er Foraarskornet blevet høstet, og da det stadig er Tørvejr, blev alt Kornet kørt hjem og Høsten var endt den 11. August.

Den 20. August solgt 300 Pd. Æbler a $3\frac{1}{2}$ og 4 Øre pr. Pd.

Humleavlen ses at have været ret god, men Priserne var smaa, 35 og 40 Øre pr. Pd.

Den 13. November slagtet to Svin, P. Chr. Madsen fik 1 Kr. 70 Øre for at slagte Svinene, Isteret vejede 16 og $18\frac{1}{2}$ Pd. -

Driftsudgifterne var små sammenlignet med nutiden. Skatterne var ikke mere end $\frac{1}{4}$ af nutidens skatter, og folkeløn og andre arbejdsudgifter var i samme forhold. En karl på et par og tyve fik på denne egn fra 100 til 110 kr. i løn for halvåret, og så skulle han kunne pløje, høste med le og tærse med plejl. En pige, som kunne malke, brygge og bage, samt binde op i høsten, fik fra 60 til 70 kr. halvårlig. Hvad skatterne angår, da har jeg ikke optegnet deres størrelse, men jeg mindes, at udgifterne til amtsstuen i mange år halvårlig var 70 kr. 10 øre, og heri var indbefattet brandkontigent for gårdens stråtakke bygninger, og nu er den halvårlige udgift til amtsstuen ca. 240 kr. Den sognekommunale skat var imellem 50 og 60 kr. årlig, medens den nu er 450 kr. årlig. De årlige nødvendige driftsudgifter var små i forhold til nutidens, feks. at få en hest firskoet med 4 nye sko kostede 2 kr.. En pæn klædning til et voksent mandfolk, skræddersyet, kostede 40 kr. og var af mindst lige så godt stof som nu, hvor prisen er fra 130 til 150 kr.

Alt i alt var rentabilitetsforholdene i landbruget, det større som det mindre, langt bedre for 50 år siden end i nutiden. Prioritetsgælden, som nu er så tyngende for landbruget, var en ubetydelighed imod, hvad den er nu. Såre mange havde tidligere penge på rente i stedet for gæld. Priserne på ländejendomme er i nutiden alt for høje efter de faste og uundgåelige udgifter, som ingen kan komme uden om, og som har til følge, at de allerfleste

af de unge landbrugere sidder og "hutler" i det og ikke kan få sund balance i deres årsregnskab. Fortidens landbrugere var bange for at stifte nogen videre gæld, men nutidens landbrugere synes ikke at være samme følelse.

EN LILLE SAG I ET STORT SPIL!
af Ejler Jensen,
tidl. Husby Bakkegård.

Det er vist en almindelig udbredt opfattelse, i hvert fald udenfor landbokredse, at da stavnsbåndet blev ophævet den 20. juni 1788, var alle fæstere pludselige frie og selvstændige bønder på egen jord, og så skulle der dog gå mere end 150 år, inden den sidste fæstebonde blev gårdejer.

Der kunne sikkert skrives mange beretninger om problemer, der er opstået undervejs gennem de halvandet hundrede år. Jeg vil prøve at kaste lys over et af dem.

På grevskabet Wedellsborg blev fæstet først afløst i 1916. Hoveriet var afskaffet 1843, så vidt vides uden nærmere bekendtskab med træhesten for bondebefolkningen. Jeg ved ikke, om det har sat sit præg på befolkningen i Husby, at vi så sent blev frie bønder. Det ville en embedsmand, der kom til Husby i tyverne, hævde. Han mente, vi havde svært ved at løsne os fra det patriarkalske forhold, der havde været til grevskabet, og syntes, vi var underdanige og havde et mindreværds-kompleks overfor både greven og funktionærstaben. Måske var der noget om det. Jeg fik i hvert fald som dreng strenge ordrer om endelig at tage huen af, når jeg mødte nogen fra grevskabet. - Og at de fleste indfødte gårdmænd til langt op i 1920-erne stemte konservativt til både sogneråds- og folketingsvalg, var vel også en mindelse om, at det var rart at stå på god fod med de grevelige. Vi boede trods alt så tæt op ad dem i forhold til de omliggende sogne.

Det problem, jeg vil omtale, opstod omkring det tvungne salg af fæstejord til selveje 1916.

Denne proces rundt omkring i de omliggende sogne var, så vidt mig bekendt, gået nogenlunde gnidningsløst. Fæstegårde var overtaget til rimelige priser og betalingsvilkår, men da man kom til Husby, gik det i hårdknude.

På grund af jagten og for at bevare kyststrækningen ubrudt under grevskabet fra Sdr. Åby strand til spidsen af Fønsskov, ville greven ikke afstå et areal på 3 - 400 tdr. ld., der forbandt de to gårde Wedellsborg og Tybrind, og som mod øst afgrænsedes af vejen mellem de to gårde og mod vest Tybind Vig.

Husby var en ganske almindelig landsby, hvor mange af gårdene lå forholdsvis tæt, så de havde kun en mindre del af deres jord, ca. 10 tdr. ld., hjemme omkring gårdene. Resten, ca. 30 tdr. ld. til hver, var udmarker.

For en halv snes gårde gjalt det, at de netop havde deres udmarker i de arealer, som greven ikke ville sælge. Udover udmarkene til gårdene i Husby lå også dér to rene forpagtergårde samt 4 små husmandssteder på hver 3-4 tdr. ld., hvor manden foruden at drive jorden skulle arbejde på godset. Så man kan stille det spørgsmål, om det ikke var hvoveri, det skal jeg dog udnlade at tage stilling til.

Ved et, tør jeg nok sige, bondefangerkup, lykkedes det grevens juridiske medarbejdere at få handelen lavet på en for greven tilfredsstillende måde, men også en handel, der kastede skygger mere end 50 år frem i tiden.

I stedet for at sælge jorden til fæsterne, tilbød man dem, der havde deres jord i det omtalte område et betydeligt kontant éngangsbeløb, der svingede mellem 10.000 og 30.000 kr. samt at de kunne leje jorden for en nærmest symbolsk forpagtningsafgift, nemlig 5 kr. pr. td. ld., så længe de levede. Efter deres død ville forpagtningsafgiften blive reguleret efter markedspris, altsammen mod

at de så afstod fra at gøre krav om køb af jorden. Det skal siges til grevens ros, at der altid var særdeles rimelige forpagtningsafgifter. Et sådant tilbud var fristende for fæstere, der aldrig havde haft overflod af kontanter, og det blev da også modtaget.

En generation eller to havde affundet sig med, at sådan skulle det være, og efter anden verdenskrig var overstået, og vi var kommet ind i mere fredelige forhold, cyklede vi ubekymrede rundt på de små grå Ferguson'er, der var kommet til landet sidst i 40-erne.

I 1948 kom der en ny lov om flere husmandsbrug og tillægsjord til de bestående. Det blev som tidligere godserne, der skulle aflevere det meste, de havde de største samlede arealer.

Som følge deraf skulle Wedellsborg også aflevere jord. Godset havde skiftet ejer to gange siden fæsteafløsningen. Grev Tito, der nu var ejer, var ikke interesseret i jagten. Han ville hellere afstå den her omtalte jord mellem Wedellsborg og TYbrind og så bevare de to gårde intakte.

En skønne dag lå der et brev hos hver af os, at forpagtningerne var opsagte, men vi kunne købe jorden på nær 10 - 12 tdr.ld. Helforpagterne fik endnu hårdere betingelser, den ene, der var på 100 tdr.ld., måtte afstå de 80. Den anden på 50 tdr.ld. måtte af med de 30. Bygningerne og resten af jorden kunne de så købe.

Nu siger 10 - 12 tdr.ld. ikke så meget i dagens Danmark, men på det tidspunkt var det immervæk noget, der lignede 25 - 30% af gårdens samlede areal.

Der blev forhandlet på skrømt et par år, men det var nærmest tidsspilde. Oplægget var ganske simpelt et diktat.

Følgende kom af med ca. 25% af deres jord:
 Otto Hansen, Meinhard Andersen, Christian
 Bang, Peder Jakobsen, Richard Andersen,
 Niels Rasmussen og Ejler Jensen.

Helforpagterne var Bech Christensen, Husbygård,
 og Otto Pedersen, Eskør.

Johannes Larsen, Bentshøj, vedblev som forpagter
 i flere år.

Det blev begyndelsen til opløsning af et lille sam-
 fund. Nogle forlod byen og købte gård andet sted,
 andre solgte gårdene og gik over i andet erhverv.
 De mest standhaftige blev og samlede stumperne op
 og fik gårdene lagt sammen, så de nu har et rime-
 ligt areal at virke på.

Sådan sluttede den lille sag i det store spil, der
 startede 1788 og her først fik sin slutning om-
 kring 1955.

=====

Hele denne sag såvel som andre, der fulgte efter
 jordlovene af 1949, gav genlyd i dagspressen,
 hvilket ansporede mig til et læserbrev i Fyns
 Tidende:

UDSTYKNINGEN VED WEDELLESBORG.

Fyns Tidende har forleden påtalt, at man synes at
 stå overfor en uheldig udvikling i forbindelse
 med planerne afståelse af jord fra Wedellsborg.
 Om dette spørgsmål har vi modtaget følgende:

SAVNER BONDEBRUGET KVALIFICERET REPRÆSENTATION
 I JORDLOVSUDVALGET?

Det har forbavset en del beboere her i Husby sogn
 at læse en af Chr. R. Christensens udtalelser til
 Fyns Tidende søndag d. 14 februar 1954 angående
 ny jordlove.

Chr. R. Christensen siger, at det ikke er mangel på jord, der er problemet i øjeblikket, idet det strømmer ind med tilbud til jordlovsudvalget fra praktisk talt alle amter i landet.

Efter en sådan udtalelse kan man nok komme i harnisk, når man erfarer, at det under forhandlingerne med Wedellsborg om afståelse af jord efter jordloven 1949 ikke har været muligt at finde andre udveje for afståelse af jord fra grevskabet end at tage jorden fra små forpagtergårde på 30-60 tdr.ld.

Nu gør der sig det specielle forhold gældende her under grevskabet Wedellsborg, at under den store lensafløsning i 1916 var der nogle arealer, som grevskabet af hensyn til jagten fik lov at beholde, og fæsterne købte så gårdene med et jordareal på ca. 10 tdr.ld. og resten, 25-30 tdr.ld., i forpagtning på livstid. Disse livstidsforpagtninger er efterhånden udløbet og afløst af almindelige forpagtninger, og en søn har i de fleste tilfælde overtaget ejendommen og forpagtning efter faderen. Det er disse små forpagtermarker, jordlovsudvalget i sin store visdom ønsker at nedskære. Det kunne vi vel endda have affundet os med, hvis vi så kunne have købt det, der blev tilbage af vore egne marker, men nu agter det høje udvalg at opføre ny brug på det, der ligger nærmest gårdene og så fordele resten af jorden mellem de gamle brugere med det resultat, at enkelte får 1 km. længere til deres mark. -

At Wedellsborg samtidig får een af dem selv drevne gårde ført op fra 100 til 150 tdr.ld., skal kun nævnes for fuldstændighedsskyld.

Slutresultatet bliver 6 slagtede bøndergårde, som alle har rummelige ladebygninger, 2 ny husmandsbrug og en stor gård, som bliver 50 tdr.ld. større.

- I sandhed et imponerende resultat i en tid, hvor et medlem af jordlovsudvalget med stor

overskrift på forsiden af Fyns Tidende meddeler:
"Det strømmer ind med tilbud om jord fra alle
amter i landet".

Mon de to medlemmer af jordlovsudvalget, Chr. R.
Christensen, Badstrup og landboforeningernes re-
præsentant ikke i denne situation fuldstændig
har misforstået deres opgave?

Husby Bakkegård,
den 17 februar 1954
Ejler Lasthein Jensen

Til ovenstående kan føjes at netop de tanker,
Ejler Lasthein Jensen går ind for, har Fyns Tiden-
de fremhævet i tidligere artikler, nemlig det
uretfærdige i at påbegynde en udstykning af gårde
af almindelig bondebrugs størrelse, ligesom de
særlige problemer for Rus og Husbys vedkommende
har været fremhævet.

Der kan være grund til yderligere at tilføje, at
såvel Chr.R.Christensen som landboforeningerne
er skarpe modstandere af denne form for udstyk-
ning, som ikke kan være i jordlovens ånd.

STAVNSBÅNDETS LØSNING OG EJBY KOMMUNE.

Jeg vil prøve at fortælle lidt om, hvordan stavnsbåndets løsning, fællesskabets ophævelse og udskiftningen stadig er med til at præge vor hverdag her i Ejby kommune, selv om der nu er gået 200 år.

Egentlig burde vi jo først fejre 200-året år 2000. For da man vedtog loven om stavnsbåndets løsning 1788, gjaldt dét for de ældre, som havde overstået soldatertiden. Seks år senere fik drengene fri og tolv år efter de unge værnepligtige.

Tre ting tales meget om før stavnsbåndsløsningen:

Det var herremændens ret til at bruge hundehul, bruge træhest og ikke mindst piskan overfor bønderne. Der tales så meget om den tids grå bonde.

Var han så forsagt?

Var han dette tålsomme menneske?

Næppe. For så var der jo ikke brug for disse former for straf.

Snarere var bonden en mand, der nøje vogtede på de rettigheder, han havde, og han passede nøje på ikke at yde mere, end han ifølge fæstebrevet var forpligtet til. Kort sagt kunne bonden i mange herremænds øjne være en genstridig kværlant.

Et par eksempler fra Karl Pedersens bog "Vestfyns fæstebønder": Det drejer sig her mest om bøndernes forhold på Erholm og Søndergårde.

Det var en retssag, som to bønder fra Årup gennem femten år førte mod Hans Simonsen, Erholm, og som førtes helt op til højesteret.

Hans Simonsen ville have jorden fra Årup by, som han ejede, lagt ind under Erholm. Han tilbød bønderne jord i Hækkebølle. Det nægtede bønderne. De hævdede at have ret som frie bønder. Retten gav Simonsen lov til at tage jorden, dog skulle han give bønderne fri-pas og dernæst betale en for bønderne meget fordelagtig pris for bygningerne.

Et fripas kunne have en værdi af 100 Rdl. for en voksen mand og ned til 20 for en dreng.

Disse fripas var meget udførlige dokumenter, der er bevaret et par stykker af her i arkivet.

Den anden retssag, som bønderne i Hækkebølle førte mod Hans Simonsen, omhandlede, at han havde frataget dem jord og lagt den ind under Erholm, uden at deres afgifter var nedsat. Her var sagen jo oplagt, men sagføren prøvede først at skræmme bønderne. Det lykkedes med husmanden, men bønderne var stolte og modige, som der står skrevet: De sagde nej! Dernæst prøvede Simonsens sagfører at købe bøndernes sagfører med penge under bordet, men uden held.

En anden form for at holde på sin ret var, at sådan som jorden var dyrket og arbejdet udført, sådan havde man gjort fra Arilds tid, altså fra tidernes morgen, og det fastholdt man.

Der var dog bløven afsætning på smør til pæne priser, byernes behov var bleven større. Industrien var jo også så småt begyndt. Erholm byggede stald til hundrede køer og mejeri dertil.

Her skulle bruges mere foder og navnlig høg, så nu klager Kaslund-bønderne over, at arbejdet med at bjerge høg gjorde, at man ikke fik tid til at bjerge høg til deres egne dyr.

Så var der de nye måder at dyrke jord på. Som græsning på byens mark var der for de meste senegræs, så man var forsigtig med ikke at ødelægge de gode græsrødder. Nu indførtes en ny skik (fra Holsten):

at rense jorden for senegræsset og dernæst at så kløver.

Det gav en masse arbejde:

Først at brakke jorden, dernæst at høste kløveren. Derfor var man modvillig overfor alt det nye og for-

langte arbejdet gjort som fra Arilds tid.

Stavnsbåndets ophævelse blev omtalt, som om det kun var en sag mellem bønder og herremænd. Det var dog sådan, at omkring 1788 var halvparten af beboerne i landsbyen husmænd, deres kår tales der ikke meget om. De hørte ikke til det skrivende lag. De var fæstere som bønderne og gjorde hoveri som disse. De havde deres tofte og deres græsningsret på overdrevet (kohaven), men ingen part i bymarken.

Husmanden var også håndværkeren og altmuligmanden, det var ham, der sørgede for at tingene fungerede, når bønderne brugte deres tid på herregårdens marker.

Der var ikke det store skel mellem bønder og husmænd. Forsad (forsømte) en bonde sin gård, hvad grunden så end var, kunne herremanden lade en husmand overtage gårdfæstet, og gårdfæsteren måtte rykke ned i husmandsstedet.

Var husmanden modvillig og kviede sig ved at overtage den forsømte gård, kunne herremanden true med 8 eller 16 års soldatertjeneste.

Ved fællesskabets ophævelse deles byjorden og overdrevet mellem gårdene. Men husmændene mistede deres græsningsret og blev ikke tilgodeset på anden måde. Dermed fjernedes grundlaget for deres eksistens. Denne mangel på hensyn til halvparten af landbefolkningen skyldtes en formodning om, at herregårdene ville få mangel på arbejdskraft, når bønderne nu frit kunne flytte og dernæst kunne erhverve deres gård til selveje. Her havde man regnet med, at husmændene skulle fylde det tomrum ud, som bønderne efterlod, når de blev selvejere.

Når husmændene ikke i større tal søgte ind på herregårdene, var grunden måske denne, at nok var hundehul, træhest og pisk fortid, men loven om hústugt, der gav husbond ret til at prygle sine faste folk, herunder faste husmænd med stok eller pilekviste. Undtaget her-

fra var husmandens kone. når hun var gravid. Senere blev loven lempet, så kun karle under tyve år og piger under seksten år måtte prygles. Først med grundloven af 1849 ophørte denne lov.

Når husmænd klumpede sig sammen i et sogn som for eksempel Harndrup, var det ikke fordi her var særlig gode muligheder, tværtimod betød det for mange perioder med sult. Måske kunne man have fået et fæstehus på en herregård. Det kunne gå, når man var ung. Når man blev ældre og udslidt og ikke kunne klare fæsteforpligtelserne, var der tre muligheder: tigge, fattighuset eller tage sit liv.

Harndrup sogns særlige struktur gjorde, at så mange søgte hertil. Befolkningstallet fordobledes i løbet af få år. Sognet var ikke domineret af en enkelt ejer, men af mange: kirken, klostrene i Odense havde mange gårde, ligesom kronen. Endvidere var der en del af det såkaldte strøgods, hvis ejere boede forskellige steder i landet.

Udskiftningen blev påbegyndt midt i 1700-tallet, og det blev en dårlig udskiftning med jordlodder mindst 5 steder og tit flere kilometer fra hinanden. Det gjorde, at mange gerne ville sælge jord fra, som lå ubekvemt for ejendommen. Her kunne man erhverve en byggegrund, og lovens bestemmelse om et vist jordtilliggende så man stort på og benyttede sig af undtagelsen, som gjaldt nogle få kvadratalen. Det blev håndværk og handel, som de nye bosættere måtte klare sig med, arbejde til så mange fandtes ikke.

I Brenderup sogn sendte Anna Trolle, Kærsgård, fire bønder på kursus i Bayern for at lære dyrkning af humle. Det gav sognets beboere så gode indtægter, at sognet blev kaldt silkesognet.

I Fjelsted-Harndrup sogne var der allerede omkring år

1800 frugtplantager. Et par blev belønnet med sølvbæger af Det kongelige danske Landhusholdningsselskab. Æbler og humle skulle omsættes, så her blev noget at lave for Harndrups mange handelsmænd.

Sydpå blev udskiftningen udført efter stjerneprincippet, således at næsten alle ejendomme blev liggende i byen, kun ganske få flyttede ud.

Når der blev udskiftet lidt jord, var det som regel til kusk eller tjener nærmest som en pensionistbolig med så megen jord, at de kunne få føden.

Her blev kun givet tilladelse til håndværkere og arbejdsmænd, der var brug for, kunne bosætte sig.

God jord, store gårde og få arbejderboliger gav få sociale udgifter. Det bevirkede en velstand, som gav sig til kende med en skatteprocent på een, mens man på Nordfyn med mere frit syn på bosættelser fik en skatteprocent på fire. Velstanden gav sig kontant udtryk, da lensjorden (den af staten lånte jord) blev vurderet før overgangen til selveje. Da udtalte en vurderingsmand, at ingen steder i landet så man så store og gode bygninger til gårdene.

Det påstås, at udviklingen i landbruget skyldes selvejet. Her har vi et eksempel på, at udviklingen kan foregå, selv om man er fæster.

På denne egn opførtes en af landets ældste højskoler, i året 1866. Den blev efter kort tid flyttet til Vinding, og staten overtog bygningerne til pige hjem. Men på andre måder gav overskuddet sig til kende: Det store folkehold gav sammen med ejerne grundlag for et rigt foreningsliv og brug af samlingssteder. Traktorer og maskiner er gode hjælpere, men de er jo negative, når det gælder børn i skolerne og foreningsmedlemmer.

De mange småbrug i den nordlige del var jo ofte afhængige af gårdejere, som ville stille trækraft

til rådighed. For at undgå at blive afhængige af andre, foretrak nogle at dyrke sin jord med spade. Nogle gravede jorden i reoler, det vil sige i to spadestiks dybde.

Tit tog man nattetimerne til hjælp. Her genkendes det samme sindelag som hos Hækkebøllebønderne, der blev kaldt stolte og modige.

De mange brug med bær og frugt gav foruden handel også plads til konservesfabrik, Frigodan, som efter overtagelse af en Odense-fabrik hører til en af de største i landet.

Nedgangen i befolkningstallet er knap så udtalt her, der er stadig børn nok til de lokale skoler.

Rasmus Damkjær,
Berlin, 5463 Harndrup.